

רוסיה כמעצמת מידע

ורה מיכלין-שפיר, דודי סימן טוב ונופר שעשועי¹

רקע

בשנים האחרונות גובר העיסוק המחקרי והפוליטי במערכת ההשפעה על התודעה באמצעות מניפולציה על התכנים, במיוחד לאור ההתפתחות המואצת של טכנולוגיות המידע.² מאמר זה עוסק ברוסיה, הזוכה לתשומת לב רבה ברחבי העולם כמקרה בוחן להמחשת מבצעי השפעה פוליטיים. המאמר מבקש למקד את הדיון בהיבטים תפיסתיים, ארגוניים ומבצעיים (עקרונות, שיטות, כלים ודפוסים) באמצעות הפניית הזרקור אל רכיב התוכן. בנוסף לכך, הוא מפרט מספר אירועים מן העת האחרונה, שידוע שהושקעו בהם מאמצי השפעה רוסיים, ויצביע על דפוסי פעולה אופייניים לרוסיה בתחום זה.

סקירת ספרות

המשטר הרוסי השקיע החל מ-2008 מאמצים רבים בשיקום היכולות הצבאיות הרוסיות.³ עם זאת, הוא מודע לפער המתמשך בין היכולות הקונבנציונלית של רוסיה ובין יכולותיו של "המערב הקולקטיבי" (ארצות הברית בפרט ונאט"ו בכלל) ומשקיע

1 ד"ר ורה מיכלין-שפיר היא חוקרת רוסיה במכון למחקרי ביטחון לאומי. דודי סימן טוב הוא חוקר תחום התודעה במכון למחקרי ביטחון לאומי. נופר שעשועי היתה בעבר מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי.

2 ראו מפרסומי המכון למחקרי ביטחון לאומי בנושא זה: צבי מגן, "תפיסת המערכה התודעתית", בתוך מזכר 164, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, פברואר 2017; יותם רוזנר ודוד סימן טוב, "חתרנות תודעתית: התערבות רוסית בבחירות לנשיאות בארצות הברית כאיום חדש על המערב", **מבט על**, גיליון 1031, 8 במארס 2018; גבי סיבוני וגל פרל פינקל, "מאמץ התודעה הישראלי – משלים למאמץ הקינטי", **מבט על**, גיליון 1028, 28 בפברואר 2018.

3 Scott Boston, Michael Johnson, Nathan Beauchamp-Mustafaga and Yvonne K. Crane, *Assessing the Conventional Force Imbalance in Europe: Implications for Countering Russian Local Superiority* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2018), <http://bit.ly/2U6AFoY>

משאבים רבים בניסיון לפתח כלים ושיטות לאיזון נחיתות. אלה כוללים אמצעים אסימטריים, ובהם גיבוש תפיסת הפעלה של אמצעים לא צבאיים. למעשה, מדובר בתפיסה המושתתת על גישת המלחמה העקיפה, הקיימת מאז ימי ברית המועצות.⁴ לפי תפיסה זאת, יש לחפש באופן מתמיד אחר נקודות החולשה של האויב ולתקוף אותן על ידי תמרון מהיר ובלתי פוסק, במטרה ליצור הפתעה. בהתאם לכך, הקרמלין מנצל את תחושת המשבר במערב, את ההתנגדות הגוברת לגלובליזציה ואת עליית הלאומיות, הפופולריות והלאומנות שם, ומחפש את החוליות החלשות, בתקווה לזהות מתחים בין מדינות המערב ושסעים בתוך החברות במדינות אלו. תקיפת מתחים ושסעים אלה אמורה לערער ארגונים על-מדינתיים, כמו נאט"ו והאיחוד האירופי, שנתפסים על ידי רוסיה כאיום, וכן מדינות ספציפיות, כמו אוקראינה או גרמניה.

רוסיה מתאימה את גישותיה המסורתיות לעידן הנוכחי, המשלב תהליכים כלכליים, גיאוגרפיים וטכנולוגיים ומתאפיין בגלובליזציה המטשטשת את הגבולות הלאומיים בין מדינות, הן במובן הפיזי (מעבר סחורות, הון ובני אדם) והן במובן התכני (זרימת מידע וידע). במסגרת זו מתאימה רוסיה גם את תורת הלחימה העקיפה לעידן הידע והמידע ומשחקת לפי "כללי משחק" וכלים חדשים כדי לממש מטרות ישנות וחדשות כאחת.

לפי התפיסה הרוסית, הפעילות במרחב המידע היא חלק אינטגרלי מהפעילות הממשלתית השוטפת.⁵ "מאבק המידע" מוגדר במסמכי משרד ההגנה הרוסי באופן הבא:

מאבק בין שתי מדינות או יותר במרחב המידע, במטרה להזיק למערכות מידע, תהליכים או משאבים, תשתיות קריטיות או אחרות, כדי לערער מערכות פוליטיות, כלכליות וחברתיות, לערער את החברה והמדינה על ידי השפעה פסיכולוגית מסיבית על הציבור, וכן להפעיל לחץ על המדינה [הנתקפת] לקבל החלטות שתואמות את האינטרס של התוקף ... ייעשה בו שימוש בטרם הפעלת אמצעים אחרים בכדי להשיג את מטרות המדינה ללא שימוש בכוח קינטי, וכן כדי להשפיע לחיוב על תגובת המערכת הבין-לאומית אם וכאשר המאבק יהפוך לקונבנציונלי.⁶

Ulrik Franke, *War by Non-Military Means, Understanding Russian Information Warfare* 4
(Stockholm: Totalförsvarets Forskningsinstitut – FOI, 2015).

שם. 5

"Kontseptualnye vzgliady na deiatelnost vooruzhennykh sil Rossiiskoi Federatsii v informatsionnom prostranstve" [Conceptual views on the activities of the Armed Forces of the Russian Federation in the information space], Ministry of Defense of the Russian Federation, 2011. 6

סרגיי צ'קינוב וסרגיי בוגדנוב, בכירים לשעבר בצבא רוסיה, מציינים כי אחד היתרונות המרכזיים של הפעולה במרחב לחימה זה הוא היכולת להכחיש אותה. זאת, בזכות מבנה הרשת הטכנולוגית והתקשורתית, בה ניתן לפעול תחת ערפול כבד ובחתימה נמוכה, והקושי היחסי להוכיח את זהות התוקף, אלא אם הוא עצמו בחר להיחשף.⁷ השיח האסטרטגי והאקדמי במערב מתייחס בצורה נרחבת לפעילות הרוסית במרחב המידע, ובכלל זה בתחום מבצעי ההשפעה הפוליטיים. חוקרים רבים קושרים בין הפעילות הרוסית בתחום התודעה ובין מה שנקרא "דוקטרינת הלוחמה ההיברידית" או "מלחמת הדור החדש". מחקריהם נשענים בין השאר על נאומו של הגנרל ולרי גרסימוב, ראש המטה הכללי הרוסי, שהתייחס ב-2013 ל"מלחמה מהסוג החדש" כלחימה שבבסיסה ההבנה כי בעידן התקשורת הדיגיטלית המוח האנושי הופך יותר ויותר לשדה הקרב העתידי. משום כך, יש לדעתו להתמקד בתודעת בני האדם ולהפוך את השימוש באמצעים קינטיים רק לחלק אחד מהמאבק הכולל.⁸

"דוקטרינת הלוחמה ההיברידית", כפי שהיא מתוארת במערב, כוללת שילוב של לוחמה אלקטרונית, סייבר ואמצעים פסיכולוגיים במאמץ מערכתי כולל שנועד לשמש כמכפיל כוח ולהבטיח הכרעה במלחמה עתידית. מאבק המידע מתנהל הן בעת מלחמה, הן במצבי הסלמה והן בעיתות שלום, ונמשך ללא תלות בטיב הקשרים המתקיימים בין המדינות.⁹

יש הטוענים, כפי שמציין החוקר מארק גליאוטי, כי במערב נדרשת חשיבה מחודשת באשר למסגרת הדוקטרינית של לוחמת המידע הרוסית.¹⁰ חוקר אחר, קייר גיילס, טוען כי הגישה הרוסית הנוכחית למלחמת מידע אינה חדשה, אלא נשענת על החשיבה הצבאית הרוסית מימי מלחמת העולם השנייה והמלחמה הקרה. לדעתו, מדובר בהתאמה לעידן הנוכחי של תורות לחימה סובייטיות מסורתיות ולחתרנות מדינית (הידועות כ-"active measures"). גיילס טוען כי הקרמלין רואה במידע כלי, אמצעי, מטרה ומרחב פעולה כאחד, ועל כן פעילותו במרחב זה מתייחסת הן לעיבוד מידע דיגיטלי והן לעיבוד מידע במוח האנושי.¹¹

Sergey G. Chekinov and Sergey A. Bogdanov, "The Nature and Content of a New-Generation War", *Military Thought* 4 (2013): 12-23. 7

V. Gerasimov, "Tsennost' Nauki V Predvidyeni", *Voenna Promyshlennyyi Kur'er*, 8 (476) (2013). 8

Keir Giles, *Handbook of Russian Information Warfare* (NATO Defense College, Research Division, 2016). 9

Mark Galeotti, "I'm Sorry for Creating the 'Gerasimov Doctrine'", *Foreign Policy*, March 5, 2018. 10

Giles, *Handbook of Russian Information Warfare*. 11

אנו מסכימים עם גליאוטי וגילס וגורסים שהפעילות הרוסית אינה בהכרח חלק מדוקטרינה סדורה, אלא התאמה של שיטות פעולה מסורתיות לעידן המידע והתקשורת הדיגיטלית. לדעתנו, גישה זאת מאפשרת להבין טוב יותר את דפוסי הפעולה הרוסיים בתחום התודעה והביטחון הלאומי.

פעילות התודעה הרוסית בזירות השונות

ניתן להבחין במספר זירות שבהן מנהלת רוסיה מערכה להשפעה על התודעה הפוליטית: הזירה הרוסית הפנימית, זירת חבר המדינות, זירת המערב (הכוללת גם את מדינות מזרח אירופה שהצטרפו לאיחוד האירופי ולנאט"ו), וכן זירת המזרח התיכון ואפריקה (אליה לא יתייחס המאמר).¹² ככלל, רוסיה פועלת בזירות אלו כדי להשיג מספר מטרות-על בתחום התודעה: שימור המשטר; השפעה על מדיניותה של ממשלה זרה באופן שייטיב עם האינטרס הרוסי כפי שהוא נתפס על ידי המשטר; ערעור האמון והביטחון של האזרחים במדינות היעד במנהיגים ובמוסדות השלטון, במטרה לפגוע בלגיטימיות הדמוקרטיה הליברלית ולשבש את היחסים בין מדינות היעד ובין מדינות שלישיות.¹³ המשטר הרוסי מנהל מערכת תודעה עם מסרים וכלים שונים, המותאמים לכל זירה וזירה.

מטרות-העל של רוסיה בתחום התודעה: שימור המשטר; השפעה על מדיניותה של ממשלה זרה באופן שייטיב עם האינטרס הרוסי כפי שהוא נתפס על ידי המשטר; ערעור האמון והביטחון של האזרחים במדינות היעד במנהיגים ובמוסדות השלטון, במטרה לפגוע בלגיטימיות הדמוקרטיה הליברלית.

בראשית המאה ה-21 גיבש המשטר הרוסי שיטה לניהול הזירה הפנימית כזירת תודעה פוליטית, בה הוא ממשיך להשתמש מאז. במסגרת זו השתלט הקרמלין מחדש על ערוצי התקשורת הרוסיים שהופרטו ועל אלה שהוקמו בשנות התשעים של המאה העשרים, והחל לנתב דרכם מסרים פוליטיים המשרתים אותו. ניתן לזהות שלושה אינטרסים משמעותיים שהמשטר הרוסי מבקש לקדם באמצעות זירה זאת, המשפיעים גם על אינטרסים רוסיים בזירות פעולה אחרות: שימור משטרו של פוטין; חיזוק מוטת השליטה במדינה במסגרת "דמוקרטיה ריבונית" (או כפי שמכנים אותה במערב "דמוקרטיה לא ליברלית"); הפגנת מעצמותיות בזירת החוץ. כל זאת, תוך החלשה והשחרה (על ידי הפצת מידע שלילי, מביך או כוזב, הידוע לעיתים קרובות ברוסית

12 חלוקה דומה לזירות ערך גם מכון ראנד: Todd C. Helmus, Elizabeth Bodine-Baron and Andrew Radin, *Russian Social Media Influence* (RAND Corporation, 2018), <http://bit.ly/2SWcw7S>.

13 Pynnöniemi Patri and András Rác, "Fog of Falsehood: Russian Strategy of Deception and the Conflict in Ukraine", FIIA Report 45 (2016).

כ-"Kompromat" של גורמים אופוזיציוניים המקדמים רעיונות ליברליים או רעיונות אחרים המאתגרים את השלטון (לאומניים קיצוניים).¹⁴

האינטרס הראשי של רוסיה בזירת חבר המדינות הוא שימור מרחב ההשפעה הפוליטי והכלכלי הרוסי שם וכן שימור השלטון בידי אליטות פרו-רוסיות שאינן מאתגרות את צורת השלטון הרוסית. מהפכות הצבעים בגיאורגיה (2003) ובאוקראינה (2004) אתגרו את המשטר הרוסי הן בהקשר של אובדן השפעה פוליטית-כלכלית, הן בחדירת רעיונות ליברליים למרחב הפוליטי הפוסט-סובייטי והאפשרות לאתגור צורת המשטר של "דמוקרטיה ריבונית", והן כאיום צבאי בצורה של התפשטות נאט"ו. הקרמלין מטפח במדינות אלו את הקשר עם קהילות דוברי-רוסית, הנחשבות לתומכות ברוסיה. לעיתים, ההשפעה על התודעה הפוליטית של קבוצות אלו נעשית גם על ידי ליבוי מתחים בין דוברי רוסית ובין האוכלוסייה הכללית, הנחשבת לביקורתית יותר כלפי רוסיה.¹⁵ ולעיתים הדבר נעשה על ידי ערעור האמון במנהיגים ובמוסדות השלטון באותן מדינות במטרה להטיל ספק בתהליכי הדמוקרטיזציה בהן וברעיון הליברלי בכלל ולערער את היחסים בין מדינות אלו ובין מדינות המערב ומוסדות מערביים על-מדינתיים.

שלושה אינטרסים מרכזיים יש לקרמלין ביחסו למערב. ראשית, הפגנת כוחה של רוסיה כמעצמה במאבק הכוחות המתמשך עם המערב בכלל ועם ארצות הברית בפרט, לצד ביסוס מעמדה של רוסיה כשוות מעמד למערב והתמודדות עם מה שנתפס בראיית הקרמלין כחתרנות אמריקאית בזירה הפנימית הרוסית, שמטרתה היא מיטוט המשטר; שנית, ערעור יסודות האיחוד האירופי והחלשת ברית נאט"ו, שהתפשטותה מזרחה נתפסת ברוסיה כאיום צבאי; שלישית, שחיקת מוסדות ומנגנונים דמוקרטיים במערב על ידי ניצול חולשות מבניות של הקפיטליזם והדמוקרטיה.¹⁶ רוסיה מטפחת במדינות אלו קשרים עם קבוצות פוליטיות שקוראות תגר על המשטרים הדמוקרטיים-ליברליים (כמו קבוצות ימין קיצוני, קבוצות דתיות או אף ארגוני שמאל קיצוני) ומסתייעת בהן לצורך שינוי תודעת הציבור וערעור אמון האזרחים במוסדות המדינה ובשיטה הדמוקרטית. כמו כן, רוסיה פועלת לערעור הקשר בין המדינות החברות בנאט"ו ובאיחוד האירופי ובין המוסדות העל-מדינתיים המערביים.

14 לקריאה בנושא השימוש בכלי השחרה בזירה הרוסית, שנחשבת לכלי נפוץ מאוד ולא רק בידי המשטר, ראו: Alina V. Ledeneva, *How Russia Really Works? The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business* (Cornell University Press: 2006).

15 Helms, Bodine-Baron and Radin, *Russian Social Media Influence*.

16 William C. Wohlforth, Vladislav M. Zubok, "An Abiding Antagonism: Realism, Idealism and the Mirage of Western-Russian Partnership after the Cold War", *International Politics* (2017): 1-15.

"קהילת המידע" הרוסית

המערכה על התודעה שמנהלת רוסיה הן כלפי פנים והן כלפי חוץ כוללת שורה של מאמצים מסוגים שונים. מדובר במאמצים גלויים וחשאיים, בתקשורת ישנה לצד תקשורת חדשה (רשתות חברתיות), בתקיפות תוכן ולצידן תקיפות טכנולוגיות. הפעילות הרוסית במרחבים אלה נעשית על ידי מגוון שחקנים רשמיים, חצי רשמיים ולא רשמיים, שיחד מרכיבים את "קהילת המידע". ניתן לחלק קהילה זו לשני מעגלים עיקריים: המעגל הביטחוני (בכלל זה המודיעין הצבאי, GRU, שירות הביטחון הפדרלי, FSB ושירות המודיעין הזר, SVR), והמעגל הממשלתי-אזרחי.

המעגל הביטחוני

משרד ההגנה הרוסי פרסם בשנת 2012 את "אסטרטגיית המרחב הקיברנטי"¹⁷. האסטרטגיה החדשה, שאושרה על ידי הנשיא פוטין, מרחיבה את סמכויותיהם של ארגוני הביטחון והמודיעין הרוסיים במרחב הקיברנטי. המודיעין הצבאי הרוסי היה האחרון להצטרף לקהילת המידע הרוסית. היה זה בשנת 2008, לאחר המלחמה עם גיאורגיה, כאשר שר ההגנה הרוסי ניסה לראשונה, במסגרת השינויים בתפיסות ההפעלה הרוסיות, לפעול לשילוב תחום לוחמת המידע בפעילות הצבאית ולהקים מחלקות צבאיות שיבצעו תקיפות נלוות למהלכים הצבאיים.

בהמשך, בשנת 2013 הכריזה ממשלת רוסיה על הקמת יחידות מידע בצבא הרוסי, שיכללו האקרים, עיתונאים, מומחי אסטרטגיות תקשורת, מומחי מבצעים פסיכולוגיים ובלשנים. הדגש הושם על מיומנויות שפה, מתוך כוונה ליצור יכולת לפנות לקהלי יעד מגוונים וגדולים.¹⁸ ככל הנראה, יחידות אלו החלו לפעול בין 2013 ל-2017. בפברואר 2017 הודיע שר ההגנה הרוסי, סרגי שויגו, כי הוקמה מחלקת תעמולה בצבא, שתצטרף למחלקה למבצעי מידע.¹⁹

הארגונים המרכיבים את "המעגל הביטחוני" משתמשים בכלי תקשורת מגוונים להשגת מטרות תודעיות. הכלי הבסיסי הוא קבוצת התקשורת האנושית ברוסיה ובארצות היעד. בקבוצה זו נכללים אנשים רגילים, "אזרחים מודאגים", מומחים, מדינאים וידוענים, המתראיינים ומפריכים מסרים מערביים או לחילופין, תומכים

17 "Kontptual'nyye Vzgl'yady Na Deyatel'nost' Vooruzhehennykh Sil Rossiyskoy Federatsii V Informatsionnom Prostranstve", Ministersvo Oborony Rossiyskoy Federatsii, 2011; אורן דותן, "בריונות סייבר: כך מפעילה רוסיה האקרים ומשדרת מתקפות קיברנטיות בעולם", 2016. <http://bit.ly/2Tdf6kB>

18 Michael Connell, Sarah Vogler, *Russia's Approach to Cyber Warfare* (Arlington: Center for Naval Analyses, 2017).

19 Demian Sharkov, "Russia Announces 'Information Operations' Troops with 'Counter-Propaganda' Remit", *Newsweek*, February 22, 2017, <http://bit.ly/2GXQpXM>

בנרטיבים הרוסיים. במסגרת זו מופעלים ארגונים פרורוסיים, מפלגות פרורוסיות, לוביסטים ואקטיביסטים. כאשר הרוסים פועלים בארצות בהן יש קהילות של מהגרים

רוסים (למשל, גרמניה), הם מנסים להפעיל את הקהילות הללו כחלק ממאבק המידע, ועושים זאת באמצעות הפצת שמועות בחברה המקומית.

המדיה החברתית הפכה לכלי חשוב ביותר בידי קהילת המידע הרוסית. רוסיה אימצה כלים טכנולוגיים חדישים לקידום מטרותיה, ובשונה ממרבית מדינות המערב, המזהרות מהפעלת כלים אלה מכיוון שפעילותן עלולה להיתפס כלא דמוקרטית ומכיוון שהשפעתם אינה ברורה, היא לומדת את השימוש בהם תוך ניסוי וטעייה ומפעילה אותם בהיקף נרחב מול כל יעדיה האסטרטגיים.

המדיה החברתית הפכה, גם היא, לכלי חשוב ביותר בידי "המעגל הביטחוני" בקהילת המידע הרוסית. רוסיה אימצה בשלבים מוקדמים יחסית כלים טכנולוגיים חדישים לקידום מטרותיה, ובשונה ממרבית מדינות המערב, הנזהרות מהפעלת כלים אלה מכיוון שפעילותן עלולה להיתפס כלא דמוקרטית ומכיוון שהשפעתם אינה ברורה, היא לומדת את השימוש בהם תוך ניסוי וטעייה ומפעילה אותם בהיקף נרחב מול כל יעדיה האסטרטגיים.²⁰ קייר גיילס מעריך כי מחלקת התעמולה של הצבא הרוסי עוסקת, בין היתר, במבצעי השפעה פוליטיים בתקשורת החדשה והמקוונת – הרשתות החברתיות, העיתונות והתקשורת – ומיישמת מבצעים פסיכולוגיים ומבצעי השפעה בכל המדיומים האלה.²¹

דוחות של חברות אבטחה רבות בעולם מצביעים על סימנים ברשת, החל מאמצע שנת 2013, המצביעים על פעילותה

של יחידה המזוהה כשייכת למודיעין הצבאי הרוסי (GRU), שמכונה במערב APT28 (Advanced Persistent Threat) או "הדוב המפואר" (Fancy Bear). לפי אותם דוחות, יחידה APT28 מתמקדת בארגוני ביטחון זרים ובמשרדים ממשלתיים.²² למשל, היא תקפה את משרד החוץ הגיאורגי וחתימתה זוהתה בבירור.

במהלך המרוץ לבחירות לנשיאות ארצות הברית ב־2016 זיהו חוקרים אמריקאים קבוצה נוספת השייכת, גם היא, למודיעין הצבאי הרוסי – APT29 – המוכרת בכינויה "דוב נינוח" (Cozy Bear).²³ כתב האישום של החוקר המיוחד שמונה לחקור את מעורבות

20 Timothy Thomas, "Russia's Information Warfare Strategy: Can the Nation Cope in Future Conflicts?" *Journal of Slavic Military Studies* 27(1) (2014): 101-130; Giles, *Handbook of Russian Information Warfare*.

21 Keir Giles, *Russia's 'New' Tools for Confronting the West Continuity and Innovation in Moscow's Exercise of Power* (Chatham House, Russia and Eurasia Programme, 2016).

22 "APT28: A Window into Russia's Cyber Espionage Operations?", *FireEye, Inc.*, 2014; Eric Lipton, David Sanger and Scott Shane, "The Perfect Weapon: How Russian Cyberpower Invaded the U.S.," *The New York Times*, 2016.

23 Connell and Vogler, *Russia's Approach to Cyber Warfare*.

רוסיה בבחירות לנשיאות ארצות הברית ב-2016, רוברט מולר, חשף שקבוצות אלו שייכות ליחידות 26165 (היחידה ללוחמת סייבר) ו-74455 של המודיעין הצבאי הרוסי (GRU), ותיאר באופן פרטני את שיטות הפעולה שלהן ואת השימוש הסינרגטי שהן עשו בשלושה מרחבים – הטכנולוגי (פריצות), הפסיכולוגי (חשיפת המידע דרך אתרים שלישיים וזהויות בדויות) ולתכלית ריגול (איסוף חומר רגיש על גורמים רשמיים).²⁴ באחרונה דווח כי סוכנות המודיעין הצבאית הרוסית, ה-GRU (ביחד עם ה-FSB), מממנת ומפעילה "כיתות צוערים" בבתי ספר ציבוריים במוסקבה, שמטרתן לטפח ולשפר את כישוריהם המתמטיים והטכנולוגיים של מתגייסים פוטנציאליים.²⁵ במסגרת זאת, יחידה 25165, שהוזכרה בכתב האישור של מולר, גיבשה תכנית לימוד במספר בתי ספר ציבוריים בשנים האחרונות. בנוסף, נחשף כי תחת יחידה 54777, האמונה על הלוחמה הפסיכולוגית בצבא רוסיה, נמצאים מספר ארגונים מובילים הממומנים באופן רשמי על-ידי מענקים ממשלתיים, אך מנוהלים באופן חשאי על ידי ה-GRU. שניים מהארגונים החשובים הנמצאים תחת יחידה זו הם סוכנות החדשות InfoRos והמכון לתפוצות הרוסיות (The Russian Diaspora).

המעגל הממשלתי והמעגל האזרחי

במעגל הממשלתי של קהילת המידע הרוסית ניתן למנות הן גופים ממשלתיים והן חברות פרטיות המגויסות על ידי הממשל וארגוני הביטחון באופן סמוי ובאופן גלוי כאחד. שחקנים המשתייכים למעגל זה פועלים בעיקר במרחב התודעתי-פסיכולוגי (מבצעי תודעה), ולעיתים גם במרחב הטכנולוגי (תקיפות סייבר). בין החברות הפרטיות הכלולות במעגל זה ניתן למנות את Internet Research Agency, הקשורה למשטר אך אינה חלק משרשרת הפיקוד של הגופים הביטחוניים והממשלתיים. לפי כתבי האישור של משרד המשפטים האמריקאי ודוח מפורט שהוגש לסנאט, חברה זו ניהלה מבצע תודעתי נרחב להשפעה על הפוליטיקה הפנימית בארצות הברית.²⁶

United States of America v. Viktor Borisovich Netyksho, Boris Alekseyevich Antonov, 24
Dmitriy Sergeyevich Badin and co. Criminal No. (18 U.S.C. §§ 2, 371, 1030, 1028A, 1956,
and 3551 et seq.), July 13, 2018, US Department of Justice Website, <http://bit.ly/2XjTtmJ>
Troianovski, A. & Nakashima, E. (December 28, 2018). How Russia's Military Intelligence 25
Agency Became the Covert Muscle in Putin's Duels with the West. *The Washington Post*.
United States of America v. Internet Research Agency LLC and Co., Criminal No. (18 U.S.C. 26
§§ 2, 371, 1349, 1028A), February 16, 2018, US Department of Justice Website, <http://bit.ly/2NoIL9M>; Philip N. Howard, Bharath Ganesh, Dimitra Liotsiou, John Kelly and Camille
François, *The IRA, Social Media and Political Polarization in the United States, 2012-2018*
(University of Oxford, Project on Computational Propaganda, 2018); "The Disinformation
Report", New Knowledge, December 17, 2018, <http://bit.ly/2E6pIgk>

בנוסף, פועלים במעגל הממשלתי והאזרחי של רוסיה "האקטיביסטים" – האקרים המבצעים פעולות תקיפה מורכבות יחסית, וכן אזרחים פטריטים פרורוסיים, הפועלים בהתנדבות לקידום האינטרסים הלאומיים של רוסיה כאשר מטרת הפעולה עולה בקנה אחד עם תפיסת עולמם. לא ברור עד כמה ה"האקטיביסטים" יכולים להיות אפקטיביים במבצעי השפעה ללא סיוע מדינתי. לדוגמה, התקיפה על רשת האינטרנט באסטוניה (2007), שנערכה במקביל למאבק דיפלומטי ותודעתי שרוסיה ניהלה נגד כוונת שלטונות אסטוניה להתיק ממקומו את פסל "חייל הברונזה" לזכר החיילים הסובייטים במלחמת העולם השנייה, יוחסה בשלב מסוים ל"אקטיביסטים" מתנועת הנוער "נאשי" ("משלנו"), אשר קיבלו על עצמם את אחריות לאירוע. ממשלת אסטוניה לא קיבלה גרסה זו וטענה שהתקיפה הייתה מורכבת ובוצעה על ידי ממשלת רוסיה, וכי מעורבות ה"האקטיביסטים" בה הייתה, ככל הנראה, שולית.²⁷

גם שחקנים אלה משתמשים בתקשורת המקוונת והחדשה. כתבי האישום של משרד המשפטים האמריקאי זיהו שימוש של חברת Internet Research Agency ב"טרולים" ו"בוטים".²⁸ "בוטים" הם ישויות דיגיטליות מומצאות, אשר אוספות מידע ומבצעות פעולות ברשת האינטרנט על ידי חיקוי של משתמשים אנושיים. השימוש ב"בוטים" מתבצע במרחב האינטרנט דרך הרשתות החברתיות, בלוגים, פורומים וקהילות אינטרנטיות. "טרולים" הם בני אדם המפעילים ומנהלים פרופילים מזויפים ברשת האינטרנט (גם הפעם דרך בלוגים, רשתות חברתיות, פורומים וכדומה). כל "טרול" יכול לתחזק מספר פרופילים ומספר זהויות דיגיטליות. ה"טרולים" שמפעילים הרוסים אמונים על כתיבת טוקבקים בכתבות ובאתרי חדשות אנטי-רוסיים, מתפעלים בלוגים פרורוסיים, מדווחים על סטטוסים וסרטונים אנטי-רוסיים ב"יוטיוב" וברשתות החברתיות, מציפים את הרשתות האלו בפוסטים התומכים ברוסיה, ובמקביל מציפים פוסטים אנטי-רוסיים במטרה להסיט את השיח בהם לזה התואם את הנרטיב הרוסי. יש תיאום בין ה"טרולים" ובין מערכות ה"בוטים", כאשר האחרונות "מחזקות" (בעזרת "לייקים", שיתופים ותגובות מובנות) את הפרסומים הנעשים על ידי ה"טרולים".²⁹ בנוסף למתואר לעיל, דווח על שימוש באתרי חדשות מדומים וב"דפי נחיתה" (Landing Pages) מדומים,³⁰ וכי משתמשים פיקטיביים, הן עיתונאים והן אתרי חדשות

Joshua Keating, "Who Was behind the Estonia Cyber Attacks?", *Foreign Policy*, December 7, 2010, <http://bit.ly/2U5d33V>. 27

United States of America v. Internet Research Agency LLC and Co., Criminal No. (18 U.S.C. §§ 2, 371, 1349, 1028A). 28

Keir Giles, "Putin's Troll Factories", *The World Today* (Chatham House), 71, 2015. 29

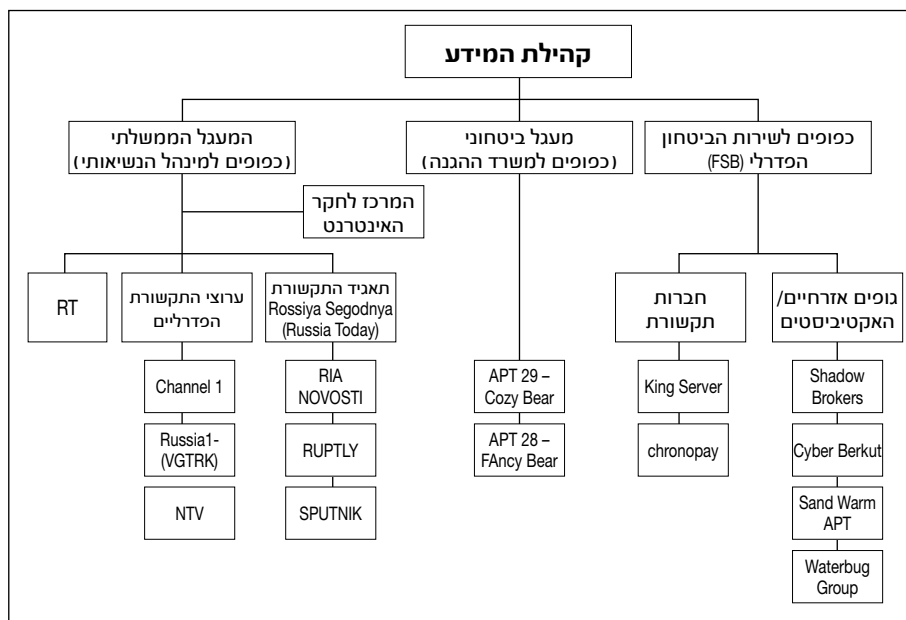
"דף נחיתה" – דף ייעודי באינטרנט שנראה כמו חלק מאתר, אך למעשה הוא דף יחיד, שלעיתים ייראה כמו חלק מאתר מוכר, למרות שאין קשר בין השניים. אתרי חדשות מדומים הם אתרים מקבילים לאתרי חדשות מובילים בעולם, בעלי דומיין דומה וחזות כמעט זהה לאתר המקורי. 30

ברחבי העולם, הפיצו את המידע המסולף וזכו לפרסום רחב.³¹ רוסיה מפעילה מנגנונים להפצת מסרים המותאמים אישית ליעדים שונים. מדובר בהפצת מידע או פרסומות ממומנות ברשתות החברתיות, תוך התבססות על אלגוריתמים של ניתוח Big Data, הלומדים מאפייני אישיות של יעדים ספציפיים ושולחים להם הודעות שמטרתן ללחוץ על נקודות החולשה האישיות שלהם שזוהו במערכות ולהניע אותם לפעולה. הפצת המסרים מתבצעת באמצעות שליחת מסרונים לטלפונים הניידים האישיים, דואר אלקטרוני והודעות אישיות ברשתות החברתיות.³²

שחקן נוסף במעגל הממשלתי-אזרחי הרוסי הן סוכנויות וגופי התקשורת הפדרליים, המהווים חלק חשוב במאבק המידע של רוסיה. סוכנויות וגופים אלה פועלים באופן גלוי ומפיצים מידע שמשרת את הקרמלין באמצעות כתבות, סיקורים טלוויזיוניים, ציטוט מקורות ויצירת תכנים "חיצוניים", כמו סרטים וסדרות, המעבירים את המסרים. ערוצים פדרליים רוסיים משדרים ברשתות הלוויין והכבלים למדינות ברחבי העולם ומעבירים מסרים הנוחים לקרמלין אל אוכלוסיות דוברות רוסית באותן מדינות. רוסיה מפעילה לצרכיה גם את תאגיד השידור "רוסייה סגודנייה" ("רוסייה היום"), הכולל את Radio Sputnik ואת סוכנות הידיעות RIA Novosti, המשדרים במספר רב של שפות לרחבי העולם. בנוסף לכך, ערוץ תקשורת ממשלתי – RT – משדר בחמש שפות, ושני ערוצי תכנים שונים משדרים באנגלית (אחד המכוון לבריטניה והשני לארצות הברית). קבוצת התקשורת המוסדית המסורתית מפיצה מידע נוח לרוסיה בצורת דיווחי חדשות, תוכניות אירוח, סרטים, סדרות, מסמכים ו"דוחות מיוחדים", עלונים וחומרים מודפסים. כל אלה מופצים במגוון דרכים, וכן באמצעות תליית מודעות על לוחות מודעות. ערוצי התקשורת המצויים תחת שליטת הממשל הרוסי (RT ו-Sputnik) מפיצים את המידע הראשוני, תוך חזרה עליו, פיטו ומסגורו כחלק מהאירועים המתרחשים ברחבי העולם באופן נוח לרוסיה. בנוסף, ערוצים אלו הפיצו מידע שנגנב כחלק מפריצות שנעשו על ידי המעגל הביטחוני הרוסי. בכך הערוצים גרמו לתקשורת הזרה למצוא עניין במידע ולחזור עליו בדיווחיה, ותרמו להפצת הנרטיב הרוסי. שני אינטרסים מובהקים מפעילים את הגישה הרוסית שמאחורי הבחירה בהפעלת שחקנים מהמגזר הממשלתי והאזרחי ועולים בקנה אחד עם החתירה הרוסית להתאים שיטות פעולה מסורתיות של "מלחמה עקיפה" לעידן המידע והתקשורת הדיגיטלית: ראשית, הרצון לשמור על עמימות ומרחב הכחשה באשר למעורבות הישירה של הקרמלין במערכה הרוסית על התודעה; שנית, מחירם הזול יחסית לאמצעים מלחמתיים שונים שבהם משתמשות מדינות אחרות.

Boris Toucas, "Exploring the Information-Laundering Ecosystem: The Russian Case", CSIS 31 (2017).

Giles, "Putin's Troll Factories". 32

תרשים 1: "קהילת המידע" הרוסית³³

הפעלת הכוח: דפוסים מרכזיים

ניתוח של מבצעי השפעה פוליטיים המיוחסים לרוסיה מלמד כיצד קהילת המידע הרוסית מפעילה את יכולותיה בתחום התודעה ומאפשר לזהות את הדפוסים העיקריים של השימוש שהיא עושה בכלים החדשים העומדים לרשותה. הניתוח מצביע על מספר דפוסים כאלה: שימוש במרכיב הרגשי; שימת דגש על יצירת ספק בקרב קהל היעד; פנייה לקהל יעד מגוון בעזרת מסרים מגוונים; חיפוש מתמיד אחר חולשות חברתיות אצל היריב. לעיתית קרובות ניתן לראות מספר דפוסי פעולה במבצע השפעה אחד. ואכן, במבצעי ההשפעה הרוסיים הידועים לנו זוהה ערבוב של מספר דפוסים.

המרכיב הרגשי וערעור האמון

בין המאפיינים הבולטים של דפוסי הפעולה הרוסיים ניתן למצוא שימוש במרכיב הרגשי. תכלית השימוש במרכיב זה היא השפעה על תודעת

פנייה לרגש משפיעה על קבלת החלטות, בין אם מדובר בהחלטה למי להצביע בקלפי ובין אם מדובר בהחלטה אסטרטגית-מדינית של בכיר מסוים. התחושות העולות בקרב מושא ההשפעה אמורות ליצור, לעיתים קרובות, ספקות ולרוע בלבול.

33 התרשים אינו כולל את כל הגורמים השייכים ל"קהילת המידע" הרוסית, אלא מאפיין את הארכיטקטורה הכללית שלה.

הצד השני, החל מהמדינאי הבכיר וכלה באזרחי מדינת היעד.³⁴ פנייה לרגש משפיעה על קבלת החלטות, בין אם מדובר בהחלטה למי להצביע בקלפי ובין אם מדובר בהחלטה אסטרטגית-מדינית של בכיר מסוים. התחושות העולות בקרב מושא ההשפעה אמורות ליצור, לעיתים קרובות, ספקות ולזרוע בלבול, כשהמטרה היא להשפיע עליו לנקוט פעולה מסוימת או להימנע מפעולה אחרת.³⁵ הדפוס הרגשי כולל ניסיון להנחיל את התפיסה, לפיה כלל ארגוני החדשות בעולם אינם אמינים, ולכן יש להטיל ספק בכל נתון או מידע שהם מציגים. ניתן לראות תפיסה זו גם במוטו של ערוץ התקשורת הממשלתי הרוסי RT – "שאל יותר" (Question more).

עדויות של אזרחים אוקראינים מתארות כיצד המידע שרוסיה הפיצה בעת כיבוש חצי האי קרים ערער את תפיסותיהם ואת ביטחונם בהימצאותה של אמת אובייקטיבית.³⁶ ואכן, שיטת הפעולה הרוסית לסיפוח חצי האי במארכ 2014 יצרה תחושת בלבול ועוררה ספק אם רוסיה הייתה בכלל מעורבות בשעות הקריטיות של תחילת הפעולה, כאשר לאורך שעות ארוכות פעלו בשטח לובשי מדים בלתי מזוהים, שלאחר מכן אף זכו לכינוי "אנשים חביבים ירוקים". הסיקור התקשורתי הרוסי של הסיפוח נועד לעורר רגש חיובי כלפי הפעילות הרוסית ולגרום לצופים להטיל ספק בטענות של גורמים במערב בדבר אי-חוקיותה.

ערוצי התקשורת הרוסיים עוסקים גם בזירה הפנים-רוסית. הם עושים זאת לא רק כדי להאדיר את הישגי המשטר, אלא כדי לערער את אמון הציבור במתחרי הפוליטיים. גם בסיקור הבין-לאומי הרוסי ניכר לעיתים קרובות כי התכלית היא לאו דווקא קידום הנרטיב הרוסי, אלא הצבת חלופה וסיקור המידע מזווית שונה, וזאת כביכול כדי להציג את "התמונה במלואה". בבסיס תכלית זו נמצאת ההנחה כי כך ניתן לשמוט את הקרקע מתחת לאמיתות אליהן נחשף הציבור ברשתות החדשות הבין-לאומיות המערביות, המסקרות את הנעשה בעולם מזווית ליברלית. יצירת הספק מבוססת על הנחה שממשלים מערביים חסרים את האמצעים להפרכה שיטתית של הסיקור בערוצים הרוסיים, וכן על ההערכה שברגע שניטע הספק, קשה לשכנע את קהל היעד באמיתות עובדתיות, והן הופכות לגרסה אפשרית נוספת של המציאות. כך שוחקים מבצעי ההשפעה הרוסיים את ההגמוניה של הסיקור החדשותי המערבי-ליברלי ומאתגרים את המערב במגרש הביתי שלו – המדיה הלוויינית והאינטרנטית הבין-לאומית.

34 Michael Kofman, Katya Migacheva, Brian Nichiporuk, Andrew Radin, Olesya Tkacheva and Jenny Oberholtzer, *Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2017).

35 Nigel Inkster, "Information Warfare and the US Presidential Election", *Survival*, 58(5) (2016): 23-32.

36 Peter Pomerantsev, "Inside the Kremlin's Hall of Mirrors", *The Guardian*, April 5, 2015, <http://bit.ly/2BNNWvm>

דוגמה לכך ניתן למצוא בסרט דוקומנטרי של RT על הפלת המטוס המלזי 17MH מעל שמי מזרח אוקראינה ביולי 2014.³⁷ הפלת המטוס המלזי, שהיה בדרכו מאמסטרדם לקואלה לומפור כשעל סיפון 298 נוסעים ואנשי צוות, רבים מהם אזרחי הולנד, מעל אזור בו פעילים בדלנים פרו־רוסיים, הביאה לסיקור שלילי של רוסיה בתקשורת המערבית. זו הפנתה אצבע מאשימה כלפי רוסיה, כמי שתומכת בקבוצות הבדלניות באוקראינה ומספקת להן מערכות נשק. ערוץ RT בחר בדפוס פעולה תקשורתית שעודד הטלת ספק בגרסה המערבית, לפיה מערכת ההגנה האווירית מסוג "בוק", אשר הועברה מרוסיה לידי הבדלנים האוקראינים, היא שגרמה ליירוט המטוס המלזי. הערוץ הרוסי לא הסתפק בערעור התשתית העובדתית להאשמות נגד רוסיה, אלא יצר נרטיב מקביל, שלפיו הייתה בשמי אוקראינה בעת הפלת המטוס המלזי פעילות צבאית של חיל האוויר האוקראיני, שיכלה להיות הגורם להפלת המטוס. הנקודה המעניינת היא ש-RT לא ניסה להפריך את הטענות נגד רוסיה או לאשש את טענותיה בדבר האשמה האוקראינית בטרagedיה. רוסיה לא חתרה ליצירת נרטיב משלה לאירועים, אלא הציגה אפשרות נוספת והתמקדה בפערים בגרסה האוקראינית, כדי להטיל ספק בכך שרוסיה היא האשמה באירוע. בסיקור מאוחר יותר של אותו אירוע התמקד RT בגרסה שתוצאות חקירת התקרית אינן חד־משמעיות, ובכך ניסה לזכות את רוסיה מחמת הספק.

פנייה למגוון קהלי יעד

הפנייה לקבוצות שונות ומגוונות מלמדת על כך שקהילת המידע הרוסית מבצעת מחקרים חברתיים עמוקים על אוכלוסיות היעד. בנוסף לאוכלוסייה האזרחית, מפנים גורמי המידע הרוסים את המסרים גם למנהיגים, למעצבי דעת קהל, ובמערכות צבאיות גם למפקדים ולחיילים. מבצעי ההשפעה הפוליטיים של רוסיה מותאמים ליעדי התקיפה השונים, כשהמסר עצמו מכוון לחולשה המאפיינת כל אחת מאוכלוסיות היעד. כדי להצליח ולהתאים את התקיפות לחולשות הללו בזמנים הנכונים, נדרשת עבודת מודיעין, וזו מתקיימת באופן שוטף במטרה לזהות את החולשות אליהן מכוונת התקיפה.

דוגמה מובהקת לשימוש בגישה של פנייה למגוון קהלי יעד ניתן לראות במספר מבצעי השפעה פוליטיים שביצעו הרוסים בשנים האחרונות, בין השאר בגרמניה. רוסיה זיהתה את חשיבותה של גרמניה במנגנונים העל־מדינתיים האירופיים, ובמיוחד באיחוד האירופי. רוסיה גם זיהתה, ככל הנראה, שמדיניותה של הקנצלרית אנגלה מרקל ביחס לפליטים יצרה תסיסה בקרב האוכלוסייה הגרמנית, וראתה בכך הזדמנות עבודה. עוד קודם להחלטה על פעולה בגרמניה, פעלה רוסיה לביסוס קשריה עם גורמים

RT Documentary, "MH-17: The Untold Story. Exploring Possible Causes of the Tragedy", 37 Youtube, October 22, 2014, <http://bit.ly/2tA8T8U>

פרו־רוסיים ומועמדים למעגל הפוליטי והממסדי הגרמני, כדי להרחיב את השפעתה וכוחה, וכן כדי לשפר את איסוף המידע בזירה הפנימית.³⁸

דוגמה לניצול החולשה של דעת הקהל בגרמניה היא השימוש שרוסיה עשתה, קרוב לוודאי, באירוע סביב נערה דוברת רוסית שחיה בגרמניה, לזיה בת ה־13, שהוריה דיווחו למשטרת ברלין כי היא נעדרת. הנערה חזרה לביתה לאחר שלושים שעות וסיפרה להוריה שנחטפה ונאנסה על ידי שלושה מהגרים, אך עד מהרה התברר שלא כך היה. למרות זאת, ערוצי הטלוויזיה הפדרליים הרוסיים החלו בשידורים חיים אינטנסיביים ב"יוטיוב" וברשתות החברתיות, במטרה להפיץ את גרסתה הראשונית של הנערה, תוך יצירת ספק לגבי אמינות התגובה של רשויות החוק הגרמניות (שכביכול השתיקו את הסיפור) והפניית אצבע מאשימה כלפי מדיניות ההגירה של הקנצלרית מרקל. בעקבות זאת החלו להתארגן הפגנות בגרמניה, שבבסיסן עמדה הקהילה המקומית דוברת רוסית, אליה חברו קבוצות חברתיות נוספות. ההפגנות זכו לסיקור תקשורתי, וסיפורה של הנערה הפך ל"יראלי" והציף את אמצעי התקשורת הגרמניים. רוסיה המשיכה לטעון שהגרסה המשטרתית שהתפרסמה, שלפיה ישנן ראיות הסותרות את גרסת הנערה, נועדה לחפות על חוסר היכולת של גרמניה להתמודד עם בעיית הפליטים – נושא שרוסיה זיהתה כנקודה תורפה פוליטית של הממשל הגרמני. בסופו של דבר, סיפורה של הנערה הפך לנושא מרכזי בשיח בגרמניה וגרם למתחים רבים בממשל הגרמני, כמו גם לפגיעה באמון הציבור בממשלת מרקל.³⁹

גיוון והצפת תכנים

בהמשך ישיר לחיפוש המתמיד אחר חולשות, הקרמלין מקנה חשיבות רבה להיקף התוכן המופץ ולגיוונו, כמו גם להמשכיות הפעולה. מחקר שערך נאט"ו טוען כי רוסיה שואפת להציף את הרשת במידע הנוגע לנרטיב שאותו היא רוצה להטמיע, ובכלל זה מידע מיותר ולא רלוונטי, מתוך כוונה למקסם את תפוצתו. בנוסף, יש לה עניין בטשטוש העובדות הרלוונטיות ובהחלפתן בעובדות חלופיות.⁴⁰ למעשה, רוסיה מתאימה את דפוסי הפעולה שלה בצורה מיטבית לעידן התקשורת המקוונת.

ההיסטוריון יובל נוח הררי מדגיש שבעולם של התקשורת האינטרנטית ומהפכת טכנולוגיות המידע, הצורה האפקטיבית ביותר להפעיל צנזורה היא בהצפת הזירה במידע – "הצנזורה פועלת כיום לא על ידי חסימת הגישה למידע, אלא על ידי העלמתו

38 Stefan Meister, "The Lisa Case: Germany as a Target for Russian Disinformation", *NATO Review*, 2016.

39 Jim Rutenberg, "RT, Sputnik and Russia's New Theory of War", *The New York Times*, September 13, 2017.

40 "Russian Information Campaign against Ukrainian State and Defense Forces", NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2017.

באמצעות כמויות אדירות של מידע לא רלוונטי.⁴¹ הוכחה לדפוס זה ניתן לראות בעדותם של שני עובדים לשעבר בארגון ה"טרולים" הרוסי.⁴² השניים סיפרו כיצד קיבלו כל יום רשימת מטלות חדשה, שהתעדכנה בהתאם להתרחשויות וכללה הסברים מפורטים לתגובות אפשריות וקישורים לתכנים ייעודיים. המטרה הייתה ליצור תוכן חדש מדי יום, שיופץ ברשת וישרת את הנרטיב הרוסי.

רוסיה מקפידה שכל מערכה תכלול שימוש במספר ערוצים מקבילים להפצת המסרים, ובהם אמצעי תקשורת רשמיים, אמצעי תקשורת בלתי פורמליים וכן רשתות חברתיות. אלה מופעלים לעיתים במקביל על ידי שחקנים מהמעגל הביטחוני ומהמעגל הממשלתי-אזרחי כאחד. דוגמה למגוון המקורות המפיצים את התוכן ולהמשכיות הפעולה ניתן לראות בהתערבות הרוסית במערכת הבחירות לנשיאות ארצות הברית בשנת 2016, שבמהלכה השתמשה רוסיה בכלים מכל שלוש הקבוצות המתוארות. המשכיות הפעולה הרוסית התאפיינה בכך שמדי יום הופץ מידע נוסף, חלקו מחדש וחלקו מידע שכבר היה קיים ברשת.

משרד המשפטים של ארצות הברית מסר כי המודיעין הרוסי הפעיל את חשבון ה"טוויטר" של Guccifer 2.0 אשר פרסם תוכן שמקורו בפריצה למטה המפלגה הדמוקרטית האמריקאית. החשבון שיתף "ציוצים" של משתמשים אחרים, כולל כאלה שהופצו על ידי "טרולים" שהופעלו מטעם רוסיה, ובהם תוכן שעבר מניפולציה על המתרחש בארצות הברית סביב הבחירות. חשבון ה"טוויטר" של Guccifer 2.0 גם השיב להאשמות שהופנו כלפיו ודאג ליצור שיח שוטף וערני שאהד את דונלד טראמפ ויצא נגד המועמדת הדמוקרטית הילרי קלינטון.⁴³

מערכת הבחירות לנשיאות ארצות הברית גם חשפה את מגוון הפלטפורמות בהן עשתה רוסיה שימוש: התוכן שעבר מניפולציה הופץ ב"טוויטר", ב"פייסבוק", בתקשורת הכתובה, בסרטונים חיים ה"יוטיוב" ובערוצי הטלוויזיה הרוסיים. בהמשך, לאחר שהמידע זכה לתשומת לב, הוא הופיע בכל רשתות התקשורת הזרות, כולל כמובן האמריקאיות. גם חוקר התקשורת הבריטי, סטיבן האצ'ינג, זיהה אותו דפוס פעולה רוסי, אלא שהוא ציין כי מערכת יצירת המסרים הרוסית, שאמורה להשפיע על התודעה הפוליטית, מבוזרת מאוד ולא דווקא משדרת דוקטרינה סדורה ומתואמת.⁴⁴

Yuval Noah Harari, "In a World Deluged by Irrelevant Information, Clarity is Power", 41 Penguin Books, August 20, 2018, <http://bit.ly/2lxxWUu>

Shaun Walker, "Salutin' Putin: Inside a Russian Troll House", *The Guardian*, April 2, 2015. 42

"Kremlin Troll Tells All About Influencing U.S. Elections", *The Moscow Times*, October 16, 2017, <http://bit.ly/2VkwWbT> 43

Stephen Hutchings, "We must Rethink Russia's Propaganda Machine in Order to Reset the Dynamic that Drives it", London School of Economics blog, April 4, 2018, <http://bit.ly/2SjhMgN> 44

סיכום

מאמר זה הציג את המאמץ הפוליטי-תודעתי שמפעילה רוסיה, וסקר את "קהילת המידע" הרוסית הפועלת במעגלים הביטחוני, הממשלתי והאזרחי. "קהילת המידע" של רוסיה היא קהילה מגוונת ומקצועית המאפשרת לבצע פעולות מתוחכמות בכל זירות הפעילות הגיאוגרפיות הרלוונטיות בעיני רוסיה, תוך שימוש במגוון מרחבי פעולה טכנולוגיים. כלי המידע בהם עושה רוסיה שימוש נשענים הן על התקשורת המקוונת והן על התקשורת המסורתית והאנושית. רוסיה גם עושה שימוש בשחקנים ביטחוניים וממשלתיים-אזרחיים, המפעילים דפוסי פעולה מגוונים. המאמצים שרוסיה משקיעה בתחום ההשפעה על התודעה, באמצעות "קהילת המידע" ובעזרת כלים חדשים של טכנולוגיות המידע, מגבירים את ביטחונה ביכולותיה לפעול בתחום זה בכל רחבי העולם. רוסיה מנסה להתגבר בדרך זו על מה שנתפס בעיניה כנחיתות מובנית בתחום הקונבנציונלי והכלכלי לעומת מעצמות אחרות. בכך היא ממצבת את עצמה כמעצמת מידע, השואפת לשלוט בכלי הלוחמה החדשים אותם מעמיד לרשותה עידן הידע והמידע. מדובר בשליטה רב-ממדית, החל ביכולת לשבש תפקוד של מערכות תקשורת ומחשבים, דרך יכולת ריגול מתקדמת וכלה במניפולציה על התכנים. השליטה במידע עשויה לתת תשובה לשאלה מהי מעצמה בעידן הידע והמידע? פעולותיה של רוסיה במרחב המידע הן למעשה הביטוי למעצמותיות החדשה אותה היא מקדמת.

יחד עם זאת, מאמציה של רוסיה להפוך למעצמה בתחום המידע מצביעים על מאזן מעורב. למעשה, אין הוכחה חד-משמעית לאפקטיביות של השימוש במידע ככלי אסטרטגי. מדובר בכלי המציב בפני המשתמש בו שתי בעיות עיקריות: קושי למדוד את מידת ההצלחה של הפעולות (יותר מִקִּיביר להניח שחלקן משפיע באופן חלקי בלבד או לא משפיע כלל); גם כאשר מבצע ההשפעה מצליח כביכול, מידת הצלחתו להשיג מטרות אסטרטגיות עדיין מוטלת בספק. אירוע המעורבות הרוסית בבחירות לנשיאות ארצות הברית ממחיש בעייתיות זו. לדוגמה, אף אם נניח שנכון המידע לפיו רוסיה ערכה מבצע השפעה רחב היקף במטרה לסייע לדונלד טראמפ להיבחר לנשיאות, וכי מבצע זה אכן מילא תפקיד משמעותי בבחירתו לנשיא, עדיין קיים סימן שאלה האם רוסיה השיגה בכך את יעדיה: למעשה, מעורבותה המוגברת בזירת המידע האמריקאית חשפה את הנשיא טראמפ לביקורת חסרת תקדים וכלאה אותו בסיטואציה פוליטית שאינה מאפשרת לו לשפר את היחסים בין ארצות הברית לרוסיה – מהלך אותו הוא הבטיח לקדם במערכת הבחירות שלו.

ניתן להסיק מכך, לפחות לפי שעה, שלוחמת מידע היא כלי חדש שיוצר הזדמנויות בזירה הבין-לאומית, אך מידת היעילות שלו ויכולתו להשיג מטרות פוליטיות עדיין מוטלות בספק. על כן, המקרה הרוסי צריך גם להזהיר מפני "התמכרות" והישענות יתר על לוחמת מידע ככלי ביחסים הבין-לאומיים, כל עוד מידת אמינותו וההשלכות של השימוש בו טרם התבררו עד תום.